

Les comunitats autònomes espanyoles sota l'impacte de la integració a la Unió Europea¹

Jordi Maluquer de Motes i Bernet

Catedràtic d'Història i Institucions Econòmiques
Universitat Autònoma de Barcelona

L'objectiu d'aquest article és presentar una anàlisi breu de la diversitat de comportament de les comunitats autònomes (CA) en el decurs del procés d'integració europea, d'ençà que es va consolidar la democràcia i l'Estat de les autonomies i es va produir l'efectiva incorporació d'Espanya a la Comunitat Econòmica Europea, l'1 de gener de 1986. Amb la perspectiva del temps transcorregut, ja és possible elaborar un balanç d'urgència de la distinta fortuna de les autonomies en el nou marc institucional.

L'article se centra en la trajectòria de les CA i en els seus factors de creixement, per la qual cosa s'obvia la problemàtica específica —ja molt treballada— de les disparitats regionals (Villaverde, 1992) i de la convergència (Esteban i Vives, 1994; Raymond i García Greciano, 1996; Cuadrado, 1998 i Martín, 1999). Des dels nous enfocaments de Barro i Sala-i-Martin (1991), una literatura abundant contrasta amb l'escassetat de resultats clars. Sorpren, també, la con-

vivència de la sofisticació economètrica amb l'oblit d'elements característics de l'anàlisi del temps llarg, com la periodització, o certa confusió en algunes referències històriques al passat de les diverses CA.

L'estudi arrenca d'un plantejament simple i d'un enfocament descriptiu, tot confiant que les successives agrupacions d'informació proporcionaran més claredat, i s'estructura en quatre seccions. La primera s'ocupa de l'evolució de les CA des de la incorporació a la CEE, i se centra en tres apartats: població, ocupació i producte. La segona secció analitza els principals factors de creixement: inversió estrangera directa, inversió pública, acció comunitària, comerç internacional, investigació i desenvolupament, i densitat del teixit productiu. L'article es tanca amb un apartat de recapitulació i conclusions.

1

La trajectòria de les comunitats autònomes

Gairebé en perfecta coincidència amb el moment de la incorporació a la CEE, l'economia espanyola va

1. Aquest article és una reproducció parcial, traduïda al català, d'un capítol del llibre *Historia Económica Regional de España*. Editorial Crítica.

posar fi a la llarga etapa de crisi iniciada al final del 1973, que en va debilitar greument les estructures productives i va elevar l'atur a nivells desconeguts fins llavors. A partir del 1986, per contra, va començar un nou període d'expansió, estimulada precisament per l'adhesió a la CEE, que es va prolongar fins al final del segle. En els quinze anys transcorreguts no han faltat desajustos ni dificultats. A Espanya la crisi de 1992-1993 va incidir amb molta intensitat, en part a causa de les característiques de l'expansió anterior, però va ser un episodi breu seguit d'una recuperació consistent. En qualsevol cas, la trajectòria de les CA ha estat diversa i la posició de cadascuna davant del futur també és força dispar. En els apartats següents s'intenta precisar les divergències en el desenvolupament recent de les CA.

1.1 L'evolució de la població

Després d'un període de creixement demogràfic molt intens (1960-1975), durant l'etapa de crisi del

1975 al 1985 es produeix un descens continu de la fecunditat i de la natalitat, cosa que disminueix de forma progressiva el ritme d'augment de la població espanyola i la condueix a l'estancament. L'etapa següent, a partir del 1986, n'agreuja la caiguda i provoca una nova reducció del creixement demogràfic.

Si el període 1960-1975 va ser més expansiu que no pas el 1975-1986, aquest segon també va ser més dinàmic que no pas l'etapa següent, des del 1986 fins al 1999. Al final del segle xx la població està instal·lada en una situació pràcticament estacionària, igual com a la totalitat de la Unió Europea. El quadre 1 presenta les xifres corresponents a la població de les CA els anys 1986 i 1999 i les respectives taxes de creixement acumulatiu anual en l'interval que separa ambdós exercicis i en el precedent.

Pel que fa a l'evolució demogràfica de les CA, el darrer quart del segle xx es distingeix molt clarament dels vint-i-cinc anys anteriors per una relativa homogeneïtat en lloc de la disparitat del període 1950-1975, però en l'etapa 1986-1999 l'homogeneïtat és encara molt més gran que en el període 1975-1986.

Quadre 1

Evolució de la població de les comunitats autònomes				
	Població total		Taxa d'augment anual	
	1986	1999	1975-1986	1986-1999
Andalusia	6.875.628	7.305.117	1,05	0,47
Aragó	1.214.729	1.186.849	0,31	-0,18
Astúries	1.114.115	1.084.314	0,12	-0,21
Balears	754.777	821.820	1,61	0,66
Canàries	1.614.882	1.672.689	1,34	0,27
Cantàbria	524.670	528.478	0,62	0,06
Castella-Lleó	2.600.330	2.488.062	0,22	-0,34
Castella-la Manxa	1.665.029	1.726.199	0,15	0,28
Catalunya	5.977.008	6.207.533	0,49	0,29
Com. Valenciana	3.772.002	4.066.474	0,92	0,58
Extremadura	1.088.543	1.073.574	0,19	-0,11
Galícia	2.785.394	2.730.337	0,33	-0,15
Madrid	4.854.616	5.145.325	1,12	0,45
Múrcia	1.014.285	1.131.128	1,26	0,84
Navarra	512.676	538.009	0,53	0,37
País Basc	2.133.002	2.100.441	0,26	-0,12
Rioja, La	262.611	265.178	0,79	0,07
Espanya	38.764.297	40.202.160	0,70	0,28

Font: INE.

Tanmateix, aquest comportament tan paral·lel entre CA no impedeix que s'observin algunes diferències significatives.

Sis CA presenten pautes lleugerament regressives en el període 1986-1999, ja que les taxes de creixement acumulatiu anual assenyalen petites pèrdues d'efectius: Castella-Lleó (0,34%), Astúries (0,21%), Aragó (0,18%), Galícia (0,15%), Extremadura (0,11%) i el País Basc (-0,14). Unes altres dues comunitats es troben, de moment, en situació d'estancament: La Rioja (0,07%) i Cantàbria (0,06%). Les nou restants varen registrar un creixement molt moderat —Canàries (0,27%), Castella-la Manxa (0,28%), Catalunya (0,29%) i Navarra (0,37%)—, o bé una mica més vigorós —Madrid (0,45%), Andalusia (0,47%), València (0,58%), Balears (0,66%) i Múrcia (0,84%).

Hi ha algunes especificitats que acompanyen, i en part expliquen, les diferències en l'evolució demogràfica. Probablement aquestes diferències prolongaran en el futur —potser amb més intensitat encara— les tendències que es perceben a hores d'ara. El quadre 2

mostra algunes variables rellevants per al futur demogràfic de les CA relatives a l'any 1998, com ara el total de naixements i la taxa bruta de natalitat, l'envelliment demogràfic o percentatge d'ancians (persones de 65 anys i més) sobre el total d'habitants i, per últim, el nombre d'estrangers i el seu percentatge sobre els residents a cada CA. Aquesta darrera variable, la immigració estrangera —especialment l'extracomunitària—, s'ha convertit en un determinant de les diferències entre CA, i presumiblement encara serà molt més important en el futur immediat.

En aquest aspecte, les disparitats entre CA ja són força importants. La taxa de natalitat de Múrcia, per exemple, dobla pràcticament la d'Astúries; l'índex d'envelliment demogràfic d'Aragó gairebé duplica el de Canàries i la proporció de residents estrangers sobre el total dels habitants de les Balears multiplica per un factor 6,6 la xifra corresponent a Castella-la Manxa. Catalunya i Madrid, principalment, i també Andalusia, València, Canàries i Balears, en un segon nivell, acullen una aclaparadora majoria dels estran-

Quadre 2

Alguns indicadors demogràfics regionals per a l'any 1998					
	Naixements	Taxa de natalitat	Gent gran (en %)	Estrangers	
				Total*	En %
Andalusia	76.632	10,59	13,8	109.129	1,51
Aragó	9.149	7,73	20,9	15.449	1,31
Astúries	6.344	5,86	20,5	9.522	0,88
Balears	8.309	10,43	14,9	38.959	4,89
Canàries	17.392	10,67	11,3	68.347	4,19
Cantàbria	3.835	7,28	18,3	4.546	0,86
Castella-Lleó	17.145	6,90	21,3	22.908	0,92
Castella-la Manxa	16.304	9,50	19,3	12.739	0,74
Catalunya	56.831	9,24	16,9	183.736	2,99
Com. Valenciana	36.926	9,18	15,9	80.594	2,00
Extremadura	10.070	9,42	18,0	9.784	0,91
Galícia	18.538	6,80	19,3	22.523	0,83
Madrid	48.863	9,60	14,3	158.885	3,12
Múrcia	12.790	11,47	14,0	16.319	1,46
Navarra	4.952	9,33	17,9	8.131	1,53
País Basc	16.113	7,68	16,3	18.622	0,89
Rioja, La	2.204	8,36	18,6	4.768	1,81
Espanya	365.193	9,16	16,3	801.339	2,01

(*) inscrits en 31.12.1999.

Font: INE.

gers residents. En termes generals, les diferents variables sembla que estan estretament associades: les CA que perden població són també, lògicament, les que tenen la taxa bruta de natalitat més baixa, les que tenen una proporció més important de gent gran i també les que tenen un percentatge més baix de residents estrangers.

Les sis CA que han perdut població entre 1986 i 1999 i les dues que han crescut menys formen una unitat territorial compacta —amb la sola excepció de Navarra— que ocupa el sector nord/nord-oest de la Península. També és en aquesta àrea, naturalment, on es concentren els índexs més baixos de fecunditat (Puyol, 1999). Per contra, les quatre CA mediterrànies, amb els dos arxipèlags, més Madrid, Castella-la Manxa i Navarra constitueixen l'Espanya més dinàmica i presenten una natalitat més elevada i un envelliment substancialment menor, a més de concentrar la gran majoria dels residents estrangers.

Les situacions més compromeses en termes de potencial de creixement demogràfic són les d'Astúries, Castella-Lleó, Galícia i Cantàbria, que associen un índex d'envelliment molt elevat a unes taxes brutes de natalitat extraordinàriament baixes. En l'extrem contrari, destaquen per la seva considerable natalitat i reduït envelliment Canàries, Múrcia, Andalusia i Balears. Altres CA que s'anticiparen en el camí de la transició demogràfica, amb una molt intensa urbanització i una primerenca caiguda de la natalitat —com Madrid, Catalunya i la Comunitat Valenciana—, s'han estabilitzat en coeficients més elevats, potser perquè presenten una marcada capacitat d'atracció per a gent d'altres CA i per a immigrants estrangers.

És clar que algunes de les diferències assenyalades responen a la diversitat de les pautes del moviment natural —és a dir, al saldo entre naixements i defuncions— però també hi contribueixen els fluxos migratoris interiors, malgrat que d'una manera més atenuada que no pas en altres períodes històrics. La baixa mobilitat característica de la població espanyola en les dues darreres dècades del segle xx no impedeix que es donin alguns transvasaments d'efectius

en direcció a les CA amb més oportunitats de treball i altres, de signe contrari, de retorn a les CA d'origen després d'arribar a la jubilació laboral.

D'altra banda, en els darrers anys han crescut de forma notable —en part a causa dels baixos nivells inicials— les entrades d'immigrants extracomunitaris. La molt desigual distribució sobre el territori dels nous residents constitueix un factor de diferenciació extraordinàriament actiu i amb conseqüències molt importants. La concentració d'immigrants en unes poques regions rectifica a l'alça la taxa bruta de natalitat, a causa de la presència de pautes més natalistes en el si de les noves comunitats o en les parelles mixtes, rejuventeix la població i amplia més que proporcionalment la dimensió dels grups d'edat corresponents a la població activa.

1.2

Les tendències de l'ocupació i de l'atur

Les variacions de l'ocupació i de l'atur constitueixen una informació fonamental per comprendre la trajectòria demogràfica de les CA i, a la vegada, com hi evolucionen el producte i el benestar. La quantificació d'ambdues variables planteja no poques dificultats, les quals no recordarem aquí, i alguns dubtes molt fonamentats. En els paràgrafs següents s'empra l'enquesta de població activa (EPA) per tal de comparar l'evolució de les CA després de la integració a la CEE. Es prenen com a informacions essencials les xifres relatives al nombre i la proporció d'ocupats i d'aturats, i es deixa de banda, en canvi, el concepte d'activitat. Cal tenir present que les dades disponibles poden ser discutides, no tant per la metodologia emprada per obtenir-les, com pel que fa al seu significat autèntic.

El quadre 3 sintetitza l'evolució del nombre d'ocupats, reflex de la trajectòria de l'activitat efectiva, i en l'última columna presenta un indicador global de la situació l'any 1999. La comparació entre les mitjanes anuals d'ocupats del 1985 i el 1999, i la seva variació mesurada per la taxa de creixement acumu-

latiu anual, recollida a la tercera columna, mostren divergències molt notables. El pitjor balanç quant a ocupació en l'interval correspon a les dues CA del nord-oest, Galícia i Astúries, amb un descens important. Els resultats més mediocres, però ja amb signe positiu, corresponen a les dues CA contigües, Cantàbria i Castella-Lleó. Tot seguit, però encara amb nivells baixos, es troben Castella-la Manxa, Extremadura, Aragó, La Rioja i el País Basc. Per contra, assoleixen resultats molt superiors Navarra, València, Catalunya, Andalusia, Balears, Múrcia, Madrid i Canàries.

La taxa d'ocupació corresponent a l'any 1999 relaciona el nombre d'ocupats amb el total d'habitants de cada CA. És una variable poc utilitzada perquè desconeix l'oferta de treball, és a dir la població activa, però proporciona una visió sintètica i ràpida de l'esforç productiu real de cada CA. El percentatge de persones que realment treballen en cada cas resulta molt baix a Andalusia, Extremadura i Astúries, com també a Cantàbria, Castella-la Manxa, Castella-Lleó, Galícia i Múrcia. És una mica més elevat a Canàries, La Rioja

i València i assoleix ja registres força notables al País Basc, Aragó, Balears, Madrid, Navarra i Catalunya.

La taxa d'ocupació que mesura el percentatge d'ocupats sobre la població total en edat de treballar proporciona xifres menys disperses entre les diverses CA, però continua marcant negativament els totals d'Andalusia, Astúries i Extremadura, i també —malgrat que d'una manera més atenuada— els de Cantàbria, Castella-la Manxa, Castella-Lleó, Múrcia i Galícia. La resta de CA, en canvi, arriben a taxes força elevades: València, Canàries, La Rioja, Balears, País Basc i Aragó. Presenten xifres ja molt notables Madrid i, sobretot, Navarra i Catalunya.

La combinació de totes aquestes dades permet reconèixer algunes àrees o macroregions força homogènies. Així, es distingeix una zona de comportament regressiu, amb molt poca creació d'ocupació i taxes d'ocupació baixes, que correspon a Astúries i Galícia, però també a Castella-Lleó i Cantàbria. Hi ha una segona zona problemàtica, integrada per Andalusia, Extremadura i Castella-la Manxa, en la qual

Quadre 3

	Nivells i ritmes de l'ocupació		Augment anual	Taxa d'ocupació*
	Milers d'ocupats			
	1985	1999		
Andalusia	1.470,8	2.070,2	2,47	28,3
Aragó	356,2	440,4	1,53	37,1
Astúries	344,6	320,3	-0,52	29,5
Balears	209,6	299,4	2,58	36,4
Canàries	374,2	582,2	3,21	34,8
Cantàbria	159,8	168,6	0,38	31,9
Castella-Lleó	748,8	842,4	0,85	33,8
Castella-la Manxa	465,1	562,9	1,37	32,6
Catalunya	1.724,8	2.398,8	2,38	38,6
Com. Valenciana	1.061,3	1.441,2	2,21	35,4
Extremadura	259,3	314,8	1,40	29,3
Galícia	1.045,7	941,7	-0,75	34,5
Madrid	1.315,4	1.936,0	2,80	37,6
Múrcia	265,0	386,5	2,73	34,2
Navarra	156,3	205,8	1,98	38,3
País Basc	609,1	771,3	1,70	36,7
Rioja, La	75,2	94,5	1,64	35,6
Espanya	10.641,1	13.817,5	1,88	34,4

(*) per al 1999.

Font: INE.

una creació d'ocupació mitjana, o francament elevada en el cas andalús, no impedeix que l'ocupació sigui molt baixa. Es tracta d'economies en expansió, però incapaces de compassar els seus increments d'ocupació a les disponibilitats potencials de treball. A l'extrem contrari sobresurten pel seu dinamisme i pels seus elevats nivells d'ocupació Navarra, Catalunya, Madrid i Balears. Canàries i Múrcia s'acosten ràpidament a aquest grup d'economies més expansives. La Rioja, el País Basc, València i Aragó es mantenen en posicions força confortables quant a ocupació, però progressen més lentament.

Les xifres relatives a l'evolució de l'atur permetran matisar aquest primer balanç pel que fa a l'activitat efectiva en les diverses CA des de la incorporació espanyola a la CEE. Cal apreciar que els nivells d'atur s'han reduït al conjunt del país, malgrat que, simultàniament, l'oferta de treball ha augmentat de manera notable. Tanmateix, les trajectòries de cada CA han estat, una vegada més, molt diverses.

En línies generals, les dades de l'atur es relacionen força bé amb les relatives a l'ocupació observa-

des fins ara, però també plantegen nous interrogants. En qualsevol cas, es fa evident l'evolució negativa durant els darrers quinze anys del segle xx a Andalusia, Galícia, Castella-la Manxa, Extremadura i Cantàbria, on ha augmentat l'atur, mentre que a la resta de CA disminueix. Els progressos en aquest àmbit de Múrcia, Castella-Lleó i Astúries han estat molt modestos, però Navarra, La Rioja, Catalunya i Aragó mostren una trajectòria excel·lent.

Segons les dades de l'EPA, el 1999 Andalusia i Extremadura comparteixen les xifres més elevades d'atur, cosa que coincideix amb els seus baixos registres d'ocupació. Astúries, Galícia, Cantàbria i les dues Castelles mostren també unes taxes notables d'atur i grans dificultats per crear nous llocs de treball. Des d'una perspectiva dinàmica, la seva posició relativa és pitjor que la de les dues anteriors. La Rioja, el País Basc i Aragó presenten uns nivells d'atur relativament baixos, però progressen molt poc en ocupació; en canvi, València, Múrcia i Canàries mantenen més dinamisme. Les combinacions més positives de creació de llocs de treball, ocupació ele-

Quadre 4

Evolució de l'atur				
	Milers d'aturats		Augment anual	Taxa d'atur (1999)
	1985	1999		
Andalusia	619,7	759,5	1,46	26,8
Aragó	76,1	43,6	-3,90	9,0
Astúries	77,8	69,9	-0,76	17,9
Balears	33,8	25,8	-1,93	7,9
Canàries	129,3	99,0	-1,89	14,5
Cantàbria	29,3	31,1	0,42	15,6
Castella-Lleó	165,0	151,4	-0,61	15,2
Castella-la Manxa	92,4	99,5	0,53	15,0
Catalunya	505,3	284,8	-4,01	10,6
Com. Valenciana	278,2	232,6	-1,27	13,9
Extremadura	97,3	104,7	0,52	25,0
Galícia	153,7	182,2	1,22	16,2
Madrid	373,4	291,8	-1,75	13,1
Múrcia	66,9	62,6	-0,47	13,9
Navarra	36,4	18,4	-4,77	8,2
País Basc	188,4	126,9	-2,78	14,1
Rioja, La	15,8	8,6	-4,28	8,3
Espanya	2.938,5	2.605,5	-0,86	15,9

Font: INE.

vada i poc atur apareixen a Navarra, Madrid, Catalunya i Balears.

Cal afegir, però, que la immigració d'última hora introdueix diferències molt importants entre CA des de la perspectiva de l'oferta de treball. D'altra banda, l'aplicació massiva de treball d'origen extracomunitari representa que, en algunes activitats laborals, especialment de baixa qualificació, les CA amb més capacitat d'atracció gaudeixen d'uns costos salarials mitjans més baixos que no pas les CA menys dinàmiques i amb menys immigració. Gràcies a això, els avantatges relatius dels espais econòmics avançats augmenten notablement. Es tracta d'un procés ja madur —i prou conegut en altres països— que apareix a Espanya d'una manera tardana però intensa.

1.3 L'evolució econòmica de les comunitats autònomes

Els resultats de l'activitat econòmica, mesurats mitjançant el producte interior brut (PIB) permeten distingir el comportament de les diverses CA des de la integració espanyola a la CEE i la seva posició relativa en el conjunt de les unitats territorials que la componen. La comparació d'aquestes dades pot proporcionar una imatge força exacta de l'evolució experimentada des del 1985 ençà. Val a dir que aquest any va ser un punt d'inflexió molt significatiu perquè, a banda de la mateixa integració, va comportar l'inici d'un període d'intensa bonança econòmica a tot el continent, propiciada —entre d'altres causes— per un descens espectacular dels preus internacionals de l'energia. Els preus del petroli, factor determinant de la recessió anterior (entre 1974 i 1985), es van convertir en un element d'impuls al creixement per als països europeus. Les economies més dependents del petroli d'importació, i Espanya d'una manera destacada, en van resultar particularment afavorides.

En la primera columna del quadre 5 apareix la taxa de creixement acumulatiu anual de la producció total, en moneda constant, de les diverses CA a partir del 1985 i fins al 1996, segons la comptabilitat regional

d'Espanya en base 1986. En aquest primer nivell de lectura s'aprecia clarament el lideratge de les dues CA amb una gran àrea urbana, Madrid i Catalunya. També han registrat un dinamisme molt important els dos arxipèlags, Canàries i Balears, sota l'impuls del sector turístic. La resta de CA han crescut per sota de la mitjana espanyola, si bé algunes, sobretot Múrcia, Andalusia i Navarra, gairebé hi coincideixen. També experimenten un creixement relativament vigorós Castella-la Manxa, Aragó i Extremadura. La resta de comunitats presenten taxes molt modestes, entre les quals resulten francament mediocres les d'Astúries, el País Basc i, sobretot, La Rioja.

Tanmateix, les dades del PIB regional sense ponderar constitueixen una informació encara molt primària. Per tal de disposar d'una imatge més matissada convé relacionar l'evolució del PIB amb la població. La segona columna del quadre 5 conté la taxa de creixement acumulatiu anual del PIB per habitant, sempre en moneda constant. Aquest nou registre confirma el dinamisme de Canàries, Catalunya i Madrid i l'atonía de La Rioja i del País Basc, com també de València. En canvi, redueix les taxes de Balears, raó per la qual l'expansió d'aquesta CA s'explica més pel creixement demogràfic que no pas per l'alça de la productivitat. Les dades provisionals de la comptabilitat regional d'Espanya en base 1995 de l'INE per a 1995-1999 revelen alguns indicis de l'evolució dels darrers anys per via del PIB regional a preus de mercat. Segons aquesta font, el creixement més baix correspon a Castella-Lleó, i Astúries, Extremadura, Galícia i Andalusia també se situen per sota de la mitjana espanyola.

La integració a la CEE anunciava noves possibilitats de creixement per assolir la convergència amb els països més desenvolupats del continent. La comparació entre les trajectòries de les regions espanyoles i les de les restants 180 unitats territorials NUTS2 de la Unió Europea, deixant a banda els *länder* de l'antiga República Democràtica Alemanya, es resumeix a les columnes primera i tercera del quadre 6, que recullen el PIB per habitant de 1986 i de 1996 en unitats de poder adquisitiu (UPA). Les columnes segona i quarta

Quadre 5

Taxes de creixement del PIB, en moneda constant		
	PIB 1985/96	PIB/hab* 1985/96
Andalusia	3,30	2,83
Aragó	3,02	3,27
Astúries	2,15	2,42
Balears	3,65	3,14
Canàries	3,98	3,89
Cantàbria	2,63	2,59
Castella-Lleó	2,69	3,11
Castella-la Manxa	3,08	2,80
Catalunya	4,13	3,86
Com. Valenciana	2,75	2,15
Extremadura	2,92	3,08
Galícia	2,60	2,81
Madrid	4,14	3,69
Múrcia	3,31	2,42
Navarra	3,25	2,93
País Basc	2,01	2,16
Rioja, La	1,62	1,58
Espanya	3,32	3,06

(*) Les dades de població corresponen als anys 1986 i 1998.

Font: INE

presenten el número d'ordre de cada CA dintre del llistat general per als anys respectius i la cinquena reflecteix la diferència entre les posicions d'aquests dos anys. Les dades procedeixen del Sisè informe periòdic sobre les regions (Comissió Europea, 1999), que s'elabora a partir de les informacions subministrades pels països membres per establir un balanç dels resultats de la política regional comunitària.

Entre ambdues dates Espanya va aconseguir una molt notable aproximació a la mitjana europea, des d'un índex 69,8 el 1986 a un 78,7 el 1996, malgrat que en el segon dels anys considerats encara es trobava a més de vint punts percentuals d'aquell registre. Segons aquest informe, totes les CA van aproximar els seus nivells a la mitjana europea, llevat de Múrcia. Els progressos del País Basc, València, Astúries i Andalusia van ser escassos, mentre que Aragó, Navarra, Catalunya i Madrid varen millorar molt substancialment les seves dades.

El 1996 hi havia quatre regions que havien assolit un PIB per habitant proper a la mitjana europea i que es trobaven en una posició acceptable, malgrat

que estaven molt lluny de les primeres de la llista: Madrid (en el lloc 70), Catalunya (78), Navarra (82) i Balears (86). Tampoc no era dolenta la situació del País Basc (104), però la seva evolució va ser mediocre, ja que va descendir des de la segona posició espanyola a la cinquena.

Un nou grup està format per Aragó (lloc 121) i La Rioja (129), la primera amb un gran avanç i la segona amb menys progressos. Cantàbria (155), Castella-Lleó (157), Canàries (160), València (163) i Astúries (164) encapçalen el darrer quart de la llista amb prop d'un 75% de la mitjana europea. Ja molt per sota se situen Múrcia (174), Castella-la Manxa (175), Galícia (179), Andalusia (189) i Extremadura (190), que figuren entre les regions més pobres de l'Europa unida. Cal destacar la molt important millora d'Extremadura, Castella-la Manxa i Canàries. Per tal de valorar adequadament aquestes xifres cal recordar que tan sols es mesura el producte i no pas la renda. Els nivells de vida reals estan molt més igualats a causa de les transferències fiscals i de les aportacions de fons europeus, tal com es desprèn de les estimacions del BBV (1999).

Quadre 6

PIB per habitant de les regions espanyoles (UPA)					
	1986		1996		Diferència
	(EUR=100)	Ordre	(EUR=100)	Ordre	
Andalusia	52,8	184	57,2	189	-5
Aragó	75,9	153	88,9	121	32
Astúries	70,4	161	73,6	164	-3
Balears	90,4	105	97,0	86	19
Canàries	69,3	162	74,3	161	1
Cantàbria	67,0	165	76,9	155	10
Castella-Lleó	65,0	169	75,9	157	12
Castella-la Manxa	54,5	183	65,9	175	8
Catalunya	82,3	143	99,1	78	65
Com. Valenciana	70,9	159	73,8	163	-4
Extremadura	44,2	191	54,6	190	1
Galícia	55,0	182	63,0	179	3
Madrid	85,9	127	100,6	70	57
Múrcia	67,3	164	67,2	174	-10
Navarra	84,8	131	98,1	82	49
País Basc	89,5	107	92,3	104	3
Rioja, La	83,3	140	89,0	120	20
Ceuta i Melilla	63,6	171	72,3	168	3
Espanya	69,8	-	78,7	-	-

Font: Eurostat

A partir de les dades presentades fins ara, relatives a la població, l'ocupació i el producte, es pot procedir a fer cinc grups que defineixen conjunts de CA amb conductes força similars:

- *CA regressives*. Aquest grup l'integren Extremadura, Galícia, Astúries, Castella-Lleó i Cantàbria. Els trets principals que el defineixen són el retrocés demogràfic (amb una natalitat baixa, un fort envelliment i pocs residents estrangers), l'escassa creació de llocs de treball amb una taxa d'ocupació baixa, l'augment —o una reducció molt baixa— de l'atur, i un increment del PIB molt modest.

- *CA endarrerides, però en expansió*. Dues zones meridionals, Andalusia i Castella-la Manxa defineixen aquesta situació. Es tracta de regions dinàmiques quant a evolució demogràfica i creació de llocs de treball, però que generen un PIB per càpita modest, mantenen taxes d'ocupació molt baixes i registren augments de l'atur.

- *CA en procés de ràpida transformació*. S'inclouen en aquesta agrupació Múrcia, València i Canàries. Són regions de població jove, elevada natalitat i, llevat de

Canàries, fort augment demogràfic. Presenten també una elevada creació d'ocupació i tendeixen a reduir les seves xifres d'atur, però encara es caracteritzen per una baixa proporció d'ocupats. Destaca el dinamisme de l'evolució del PIB per habitant de Canàries i, en un grau menor, de Múrcia. Previsiblement, experimentaran una millora ràpida en les seves dades.

- *CA estacionàries*. Grup format per La Rioja, Aragó i el País Basc i caracteritzat per l'estancament demogràfic, la baixa natalitat i el notable índex d'envelliment, com també pels baixos ritmes de creació d'ocupació i de millora de les xifres d'atur. En canvi, es troben situades en uns bons nivells relatius quant a ocupació i a PIB per habitant.

- *CA dinàmiques*. Balears, Navarra, Catalunya i Madrid ostenten les millors col·locacions espanyoles en el llistat més recent de les regions NUTS2 de la Unió Europea. Es caracteritzen per una certa expansió demogràfica, una natalitat relativament elevada i un escàs envelliment, com també per uns importants percentatges de residents estrangers.

Els seus registres quant a creació de llocs de treball, taxa d'ocupació, ràpida reducció de l'atur i baix nivell d'aturats són els més positius de tot el país.

Les disparitats en els comportaments observats són molt importants: el PIB per habitant d'Extremadura o d'Andalusia, per exemple, supera difícilment la meitat del que correspon a Madrid. A les seccions següents s'intentarà ponderar la fortalesa d'aquestes mateixes CA quant a potencial de creixement a partir d'algunes variables estratègiques. La finalitat d'aquest nou acostament consisteix a confirmar o modificar el primer balanç, que s'acaba d'assajar, mitjançant la consideració d'un seguit de factors fonamentals pel que fa a l'evolució de les regions en el futur immediat.

2

Factors de creixement

Potser el factor realment decisiu en l'expansió espanyola dels darrers quinze anys del segle xx hagi estat la inversió estrangera directa, atès que ha protagonitzat canvis essencials en el teixit productiu interior. La inversió pública constitueix un mecanisme de transcendència crucial perquè condiona les infraestructures imprescindibles per al desenvolupament. La contribució dels fons europeus al creixement regional va ser molt important durant els anys transcorreguts d'ençà de la integració, i encara ho són. El comerç d'exportació a la resta del món constitueix la millor síntesi de la competitivitat internacional de cada economia i, per això mateix, és un factor que en determina el dinamisme en el futur immediat. Els nivells d'investigació científica i de desenvolupament tecnològic també tindran una aportació notable en la nova etapa de progrés tecnològic accelerat i de la societat del coneixement. Un darrer element que pot resultar estratègic és la fortalesa del teixit empresarial de cada regió. Una observació sintètica d'aquests sis factors ha de subministrar pautes per anticipar l'evolució probable de les CA en el futur.

2.1

La inversió estrangera directa

El desenvolupament dels països i de les regions es relaciona amb el seu grau d'èxit a l'hora d'atraure inversions estrangeres que impulsin les activitats productives. Es defineix com a inversió estrangera directa (IED) l'adquisició d'actius productius a un país o regió per individus o societats residents en un altre país mitjançant la constitució, ampliació o presa de participació d'un mínim del 10% del capital social, cosa que es considera que proporciona possibilitats d'un control durador de l'empresa participada, enfront de la inversió en cartera.

Amb la recepció d'inversions directes les CA augmenten la inversió i l'estoc de capital, especialment si es tracta de noves aportacions al sistema productiu, i en un grau menor si es dirigeix a l'adquisició d'empreses ja existents. De tota manera, la contribució més important de la IED al creixement procedeix, més que no pas de la seva aportació neta, de la introducció de nous elements de formació, gestió, tecnologia i impuls a la competència, com també dels seus requeriments a proveïdors, empreses de serveis i, en general, al conjunt del teixit productiu.

La IED s'ha revelat com un dels principals instruments d'internacionalització de les economies. Des del començament de la dècada dels vuitanta, els fluxos internacionals d'IED han crescut tres vegades més de pressa que no pas la inversió interior i han superat el ritme d'augment de les exportacions mundials totals. Les noves tecnologies, la liberalització generalitzada d'aquest tipus de transaccions a la majoria de països del món i els processos d'integració econòmica els han impulsat decisivament.

Espanya ha participat molt activament en aquest procés com a receptora d'inversions directes, fins assolir la cinquena posició mundial, amb 90,9 miliards de dòlars de forma acumulada entre 1985 i 1995, tan sols per darrere dels Estats Units, Gran Bretanya, França i la Xina (OMC, 1996), i en els darrers anys del segle xx ha anat assumint una posició també molt destacable com a país inversor.

El quadre 7 resumeix la IED rebuda per les comunitats autònomes en milions d'ecus i de forma acumulada per a tot el període 1985-1996. Geogràficament, es concentra en dues regions, que sumen conjuntament prop de tres quartes parts del total. En aquests anys Madrid en va captar més d'un 40% i Catalunya prop d'un 30%, mentre que les altres quinze CA es varen repartir el 30% restant. Entre aquestes darreres sobresurt Andalusia i, ja en uns nivells molt inferiors, València, el País Basc i Navarra. A l'extrem contrari, les CA que varen rebre menys inversió exterior són Extremadura, Cantàbria, La Rioja, Castella-la Manxa, Múrcia i Astúries.

Les diferències de volum de les respectives economies pertorben la valoració dels efectes de la IED, de manera que la proporció de les entrades de capital sobre el PIB, a la tercera columna del quadre 7, en constitueix una aproximació molt més reveladora. Les dades mostren una posició molt destacada de Navarra i Madrid. En un segon nivell es troba Catalunya i a molta distància, per sota de la mitjana espanyola, les Balears, el País Basc i Andalusia. A

menys de la meitat de la mitjana espanyola estan Aragó, Astúries, València i Múrcia i en un darrer nivell, Castella-Lleó, La Rioja, Castella-la Manxa, Canàries, Galícia i Extremadura.

La classificació per sectors d'aplicació demostra que la IED captada a Espanya en el període 1986-1995 es divideix en dues parts gairebé iguals entre els serveis, especialment institucions financeres i d'assegurances, i la indústria manufacturera. Les dues grans regions receptores de capitals de l'exterior, Madrid i Catalunya, no participen per igual en ambdós tipus d'inversió, sinó que atrauen preferentment les entrades d'una i altra classe. Amb això es posa de manifest el paper de Madrid com a gran centre de serveis i de Catalunya com a principal centre industrial (Muñoz, 1999).

2.2

La inversió pública

L'entrada de capitals exteriors forma un motor molt estratègic per al creixement econòmic pels seus efectes selectius, però és imprescindible que juntament amb ella operi l'acció de l'Estat d'una manera

Quadre 7

Inversió estrangera directa (1986-1995)			
	Milions d'ecus	Percentatges	% del PIB
Andalusia	7.250	6,6	1,4
Aragó	1.551	1,4	1,4
Astúries	723	0,7	1,3
Balears	1.578	1,4	1,6
Canàries	1.229	1,1	0,6
Cantàbria	379	0,3	0,7
Castella-Lleó	1.371	1,2	0,9
Castella-la Manxa	676	0,6	0,6
Catalunya	32.226	29,4	3,7
Com. Valenciana	4.022	3,7	1,1
Extremadura	268	0,2	0,2
Galícia	1.223	1,1	0,5
Madrid	44.680	40,8	7,0
Múrcia	697	0,6	1,1
Navarra	2.706	2,5	7,0
País Basc	3.352	3,1	1,6
Rioja, La	395	0,4	0,8
Diverses	5.279	4,8	-
Espanya	109.604	100,0	2,7

Font: DGETE i INE

intensa. La inversió pública, per mitjà de la creació d'infraestructures i de l'augment de la dotació de capital públic, col·labora amb la inversió privada i impulsa el desenvolupament de les regions. La trajectòria de la inversió pública, per tant, és una variable molt rellevant per a la productivitat i competitivitat del conjunt de l'economia. A Espanya això és força accentuat, i encara més si es té en compte que totes les regions estan afectades per dificultats d'accessibilitat en relació amb el mercat europeu i per una evident situació perifèrica (Molle, 1996).

La quantia acumulada de la inversió pública, i la seva evolució en els quinze darrers anys del segle xx, es registra mitjançant la despesa territorialitzada de l'Estat consignada en els pressupostos generals de cada any —llevat del Ministeri de Defensa—, que es recull al quadre 8. S'hi inclouen les inversions executades directament per l'Administració central i les transferències de recursos als governs autonòmics en relació amb la política regional (fons de compensació interterritorial) i amb les accions estructurals promogudes per la Unió Europea. Les dades del qua-

dre sumen la inversió pública de tots els anys organitzats en dos períodes (1987-1996 i 1997-2000), a causa de la ruptura en l'homogeneïtat de la sèrie que es va produir l'any 1997 en incloure-hi les inversions de les empreses públiques i de les entitats gestores de la Seguretat Social.

Els registres regionals es presenten, per a cada període, com a percentatge del total espanyol i com a índexs de la inversió per habitant, sobre base 100, per al conjunt d'Espanya. S'exclouen de la comparació les comunitats de Navarra i el País Basc a causa del seu sistema de finançament per mitjà del concert econòmic. La CA de Madrid apareix com la principal destinatària d'inversió pública en tot el període. De tota manera, encara és més significativa la informació classificada en termes per càpita que apareix a les columnes segona i quarta, en què es valora l'esforç inversor de l'Estat a cada CA.

El quadre 8 posa en relleu algunes diferències molt reveladores entre els dos períodes: Andalusia i Extremadura, per exemple, passen de les posicions capdavanteres a les últimes entre la primera i la

Quadre 8

Distribució regional de les inversions reals acumulades de l'Estat				
	1987-1996		1997-2000	
	Distribució	Inversió/hab.	Distribució	Inversió/hab.
Andalusia	17,4	118,8	12,4	68,1
Aragó	5,1	103,7	8,0	266,0
Astúries	5,4	150,8	3,8	140,2
Balears	1,5	56,7	2,5	130,1
Canàries	2,5	109,7	4,7	116,5
Cantàbria	2,0	104,0	1,8	137,6
Castella-Lleó	10,2	136,5	9,1	143,5
Castella-la Manxa	6,3	147,6	5,4	125,1
Catalunya	9,8	67,2	11,7	76,2
Com. Valenciana	8,8	79,9	6,1	60,1
Extremadura	4,2	192,9	2,4	90,5
Galícia	4,0	105,6	7,0	100,8
Madrid	17,9	93,3	17,7	140,0
Múrcia	2,3	99,6	2,5	90,1
Navarra	0,4	44,7	0,4	34,2
País Basc	1,2	41,9	2,7	51,8
Rioja, La	0,8	90,9	1,0	151,9
Espanya	100,0	100,0	100,0	100,0

Font: Escardó (1998) i Arlegui i Puig (2000)

segona etapa. Tanmateix, el tret més rellevant de tots els que s'aprecien entre les dues columnes és el gran volum de la inversió de l'Estat en tres regions tan regressives com són Astúries, Castella-Lleó i Castella-la Manxa, així com a Aragó, Cantàbria, Canàries i Galícia. Quant als índexs de les regions mediterrànies —l'espai més actiu de l'economia espanyola—, han estat baixos a Andalusia, Balears i Múrcia, o molt baixos en els casos de Catalunya i València.

Els governs de la democràcia, per tant, han donat una marcada prioritat a la inversió amb finalitats de redistribució, per sobre de la que pretén maximitzar el creixement. En altres paraules, s'ha preferit l'equitat, amb un possible sacrifici del desenvolupament econòmic. Cal no oblidar en aquest respecte que la cohesió i la reducció de les disparitats és un objectiu plenament assumit per la societat espanyola, amb independència dels costos que això pugui implicar.

2.3

L'acció de la Comunitat Europea

La integració a la CEE va comportar, des del primer moment, fluxos financers en totes dues direccions: Espanya ha d'aportar recursos per contribuir al funcionament de les institucions comunitàries i a les seves polítiques, mentre que la Comunitat, al seu torn, transfereix fons als estats membres perquè duguin a terme aquestes polítiques. El saldo d'ambdós fluxos sempre ha resultat positiu per a Espanya, llevat de l'any 1986. En els anys 1993-1996 l'índex de retorn, que mesura la magnitud dels ingressos procedents de les comunitats europees en relació amb l'aportació espanyola, va arribar a 1,99; és a dir, que l'acció de la CEE a Espanya duplica l'import de les aportacions del nostre país.

Aquest balanç tan favorable es deu a la prioritat de la CEE envers la política agrícola i les polítiques estructurals i de cohesió. El pes de l'agricultura a Espanya i l'endarreriment relatiu enfront de la majoria dels països membres donen com a resultat l'afluència d'ingressos i un saldo positiu. La mateixa

naturalesa d'aquestes polítiques en condiona la influència, que resulta molt diversa: mentre que algunes CA reben ingressos importants, altres no se n'han beneficiat de la mateixa manera. La contribució de les CA al pressupost comunitari tampoc no pot ser, lògicament, idèntica. Aplicant les hipòtesis adequades d'imputació a les aportacions i als ingressos, és possible precisar la posició de cadascuna de les CA (Correa i Maluquer Amorós, 1998).

El quadre 9 reuneix, per a cada CA, tres sèries de dades que sintetitzen els efectes regionals del pressupost comunitari. La primera columna presenta les transferències europees que han rebut les CA, en milions d'ecus de 1996, de forma acumulada per a tot el període 1986-1996. Andalusia ha resultat la gran receptora de fons, amb més d'una quarta part del total de les ajudes comunitàries. Al darrere es troben les dues Castelles, que no arriben a captar una octava part del total.

Amb vista a l'anàlisi que es pretén dur a terme en aquest article, són més reveladores altres informacions, especialment l'aportació addicional de recursos que representa per a cada CA l'acció comunitària. Les columnes segona i tercera del quadre 9 registren l'índex de retorn —magnitud dels ingressos rebuts sobre les aportacions fetes— i els saldos financers, en percentatges del PIB regional. Conjugant ambdues variables es poden formar tres grups de CA. Extremadura, juntament amb les dues Castelles, encapçala la llista de les més afavorides pels fons comunitaris, també integrada per Andalusia, Canàries i Aragó i, en un nivell més baix, Galícia i Múrcia. Un segon conjunt de CA moderadament beneficiàries està format per Astúries, Navarra, Cantàbria, La Rioja i València. I, per últim, són contribuents netes al pressupost comunitari —per tant, amb saldos financers negatius— el País Basc, Catalunya, en un grau més elevat Madrid, i, en una proporció molt alta, les Balears.

Aquest balanç tan desigual no ha de ser interpretat en clau negativa. Els beneficis de la integració a la Unió Europea, més que no pas en la mera recepció dels fons de suport a l'agricultura o de la cohesió, es

Quadre 9

Incidència del pressupost comunitari (1986-1996)			
	1	2	3
Andalusia	17.615	3,20	2,57
Aragó	3.546	3,36	2,45
Astúries	1.905	1,92	1,01
Balears	385	0,32	-1,29
Canàries	2.605	7,66	2,36
Cantàbria	638	1,46	0,48
Castella-Lleó	7.907	3,96	3,21
Castella-la Manxa	7.494	5,79	5,14
Catalunya	4.440	0,67	-0,35
Com. Valenciana	3.935	1,33	0,36
Extremadura	5.179	8,10	7,53
Galícia	4.194	2,41	1,63
Madrid	1.640	0,35	-0,64
Múrcia	1.935	2,23	1,33
Navarra	1.029	1,97	1,03
País Basc	1.784	0,87	-0,13
Rioja, La	403	1,46	0,46
Espanya	66.809	1,99	1,05

(1) pagaments del pressupost comunitari acumulats per a 1986-1996, en milions d'ecus del 1996.

(2) índex de retorn (pagaments/aportacions), període 1993-1996.

(3) saldos financers amb el pressupost comunitari en percentatges del PIB, període 1993-1996.

Font: Correa i Maluquer Amorós (1998)

troben principalment en les noves oportunitats de creixement per a les economies regionals en millors condicions per a aprofitar-les. Les mateixes àrees beneficiàries dels fons comunitaris han pogut oferir mercats expansius per a les CA amb un teixit productiu internacionalment competitiu. Molt clars han estat, en aquest sentit, els efectes de reforç de la projecció exportadora de les economies més dinàmiques.

2.4

La projecció exportadora

La competitivitat exterior de les economies regionals es revela com un element estratègic de primer ordre en un món cada vegada més obert i global. La competitivitat depèn de la inversió i dels guanys de competitivitat. En tot cas, l'evolució del comerç d'exportació constitueix un indicador sintètic definitiu dels nivells de la competitivitat i dels elements que la determinen, i també representa la concreció directa dels resultats de les CA. La posició de cadascuna davant del repte de

la internacionalització és una de les variables fonamentals del seu desenvolupament futur.

Les estructures productives fortament exportadores també generen una important acció complementària, que indueix una activitat molt intensa del sector terciari a través del conjunt dels serveis presats a les empreses. El dinamisme exportador ha estat, i serà, un actiu fonamental per al desenvolupament, mentre que la debilitat exportadora dificulta el creixement i obstaculitza els canvis que haurien de conduir a una autèntica convergència.

La integració d'Espanya a la Unió Europea perseguiu, entre altres coses, l'accés a l'immens mercat comunitari en condicions d'igualtat amb els altres països membres. Quinze anys després se'n pot presentar un balanç satisfactori, ja que l'increment de les exportacions ha estat notable —d'un 5,7% acumulatiu anual entre l'any anterior a la integració i el 1999— i es dirigeix prioritàriament al mercat comunitari. Tanmateix, els resultats agregats oculten una gran diversitat de comportaments. El quadre 10 permet fer-ne una anàlisi detallada.

Quadre 10

Exportacions de mercaderies el 1999				
	Exportacions sobre el total	Exportacions sobre el PIB	Export./hab. (euros)	Taxa d'augment* 1985/1999
Andalusia	8,2	11,5	1.157	3,6
Aragó	4,7	26,4	4.077	6,0
Astúries	1,3	9,7	1.238	-0,9
Balears	0,8	6,6	1.148	9,5
Canàries	0,6	3,0	400	-3,5
Cantàbria	1,1	15,6	2.093	4,8
Castella-Lleó	7,2	22,9	2.970	11,4
Castella-la Manxa	1,6	8,0	927	5,9
Catalunya	27,0	25,8	4.540	7,2
Com. Valenciana	13,3	25,4	3.431	2,9
Extremadura	0,6	6,6	576	8,8
Galícia	5,7	19,0	2.146	6,6
Madrid	11,0	11,5	2.224	7,5
Múrcia	2,6	20,7	2.421	4,8
Navarra	4,0	41,2	7.615	8,8
País Basc	9,6	27,4	4.767	3,5
Rioja, La	0,7	18,3	2.978	8,7
Espanya	100,0	18,5	2.622	5,7

(*) moneda constant

Font: ICEX i INE

La primera columna conté els percentatges de l'exportació espanyola total que corresponen a cada CA l'any 1999. És fàcil advertir la gran concentració d'activitat exportadora que es dona en l'economia catalana, la qual, amb un 27% del total, duplica el percentatge de qualsevol altra CA. També destaquen les xifres de València, Madrid, el País Basc, Andalusia i Castella-Lleó. L'Espanya interior i els dos arxipèlags mostren més dificultats per competir a l'exterior.

Aquesta primera aproximació a la distribució regional de les exportacions s'ha de completar, i corregir, amb elements de ponderació referits a les seves respectives dimensions econòmica i demogràfica, tal com es consigna a les columnes segona i tercera. El percentatge de les exportacions sobre el PIB i el seu import l'any 1999 en euros per habitant situen Navarra, el País Basc, Catalunya, Aragó i València en posicions rellevants quant a obertura exterior de les seves economies i a esforç exportador. Per contra, Madrid, Andalusia, Astúries, Castella-la

Manxa, Extremadura, Balears i Canàries apareixen amb un grau d'obertura baix i escassament exportadores.

La darrera columna recull la dada més interessant, la taxa anual de creixement entre el 1985 i el 1999 en moneda constant, que permet valorar els resultats des de l'inici. Destaquen les xifres negatives de Canàries i Astúries: les seves economies s'han tancat en elles mateixes en uns moments d'obertura generalitzada. És evident que Canàries ha sacrificat els seus nivells anteriors d'exportació al turisme, mentre que Astúries ha retrocedit sense pal·liatius. D'altra banda, la pauta exportadora de la Comunitat Valenciana resulta sorprenent: una comunitat històricament oberta ha minvat en les seves posicions relatives de forma sistemàtica a partir del 1986. Aquesta dèbil evolució de València és compartida pel País Basc, Andalusia i, d'una manera més discreta, Cantàbria.

Totes les altres taxes regionals superen la mitjana espanyola. Destaca l'elevat registre de Castella-Lleó,

com també, en un segon pla, els de Balears, Navarra, La Rioja, Madrid, Catalunya i Galícia. L'anàlisi de la composició de les exportacions regionals, que no es pot presentar aquí, mostra una concentració molt forta de Castella-Lleó i Navarra en el sector de l'automòbil i de Madrid i Balears en béns d'equipament i material de transport. Una elevada concentració de l'oferta exportadora no és un signe de fortlesa, mentre que la diversitat sembla ser un millor actiu de futur.

La combinació d'importants volums absoluts d'exportació, elevada proporció d'aquestes sobre el PIB i fort creixement en el període 1985-1999 distingeix principalment Catalunya, que es troba, a més, estratègicament situada amb vista al mercat europeu. El cas català confirma que als països industrialitzats les indústries competitives i exportadores generalment estan molt concentrades en regions metropolitanes i amb posicions destacades ja des de molt temps enrera (Porter, 1990).

2.5 Investigació i desenvolupament tecnològic

En una economia oberta i plenament inserida en una creixent mundialització, la capacitat d'incorporar innovacions i d'intervenir amb veu pròpia en les activitats de generació i transmissió de progrés tecnològic constitueix una variable estratègica de primer ordre per tal d'impulsar el desenvolupament econòmic i el benestar. Els nivells tecnològics estan fortament relacionats amb la inversió, amb l'augment de l'activitat productiva i, en definitiva, amb la prosperitat de les regions.

Les noves estratègies de les empreses, obligades a competir en el mercat internacional, exigeixen grans inversions en recerca i desenvolupament (R+D), cosa que, al seu torn, requereix un bon nivell d'investigació bàsica i d'infraestructures públiques i privades de serveis i de suport en el seu entorn geogràfic immediat. El canvi tècnic i l'adopció d'innovacions, encara que s'efectuï mitjançant l'adquisició de solucions provinents de l'exterior —com ha estat el cas

d'Espanya, tradicionalment—, exigeixen l'existència d'una força de treball amb un elevat nivell de qualificació per a la correcta selecció i adaptació de les tecnologies més adequades. L'acumulació tecnològica incorporada a cada territori és, potser, el condicionant més gran per al desenvolupament, la captació d'inversions i, en definitiva, la desigual fortuna de països i regions.

L'esforç en R+D es mesura regularment mitjançant la despesa interna realitzada, que es recull a l'estadística R+D a Espanya, de l'INE. A la primera columna del quadre II es resumeixen les despeses totals en R+D de les CA de manera acumulada per al període 1987-1998, en milions d'ecus. La segona columna transforma aquestes dades en percentatges de la despesa total espanyola, cosa que permet observar-ne la distribució geogràfica. Ambdues sèries destaquen Madrid, que concentra gairebé dues cinquenes parts de la despesa total, molt per sobre de la resta de CA. En un segon nivell, a una distància considerable però també molt destacada, es troba Catalunya. Dues CA en què també es fa una part considerable de la despesa espanyola en R+D són Andalusia i el País Basc. També València, Castella-Lleó, Galícia i Aragó apareixen destacades en aquest àmbit.

Les diferències en les dimensions entre CA recomanen emprar algun element de ponderació. La mesura més significativa de l'esforç fet per cadascuna respecte de les seves pròpies possibilitats de creixement és la relació entre els recursos aplicats a R+D i la dimensió de la seva economia, valorada pel PIB. La tercera columna del quadre II presenta aquesta variable per a l'any 1999 i proporciona una visió més matisada. Confirma, evidentment, la posició destacada de Madrid —amb uns nivells que s'acosten als de les economies més avançades del continent— però situa el País Basc en una cota també molt destacada. De la resta de CA, tan sols Catalunya supera la mitjana espanyola i Navarra s'hi acosta. La precarietat dels recursos en R+D sobre el PIB, que ni tan sols arriben a la mitjana del registre espanyol —que ja és força baix— denota una extrema debilitat de Balears, Castella-la Manxa, Extremadura i La Rioja.

Quadre 11

Despeses internes en R+D acumulats, 1987-1998			
	Milions d'ecus	Percentatges	% del PIB*
Andalusia	3.561	8,7	0,65
Aragó	971	2,4	0,74
Astúries	650	1,6	0,55
Balears	174	0,4	0,25
Canàries	745	1,8	0,48
Cantàbria	328	0,8	0,60
Castella-Lleó	1.582	3,9	0,62
Castella-la Manxa	497	1,2	0,33
Catalunya	8.313	20,3	1,06
Com. Valenciana	2.286	5,6	0,62
Extremadura	289	0,7	0,41
Galícia	1.146	2,8	0,54
Madrid	15.287	37,3	1,64
Múrcia	564	1,4	0,65
Navarra	627	1,5	0,93
País Basc	3.500	8,6	1,16
Rioja, La	103	0,2	0,48
No classificat	328	-	-
Espanya	40.952	100,0	0,89

(*) per al 1999

Font: Eurostat i INE

Resulta francament difícil quantificar els resultats d'R+D, al marge dels recursos invertits. El millor indicador de l'*output* en aquest terreny és el nombre de patents que correspon a cada territori per unitat de temps. Amb les sol·licituds de patents, els innovadors pretenen assolir protecció legal per aprofitar en exclusiva, durant uns anys, els resultats de la seva investigació per tal de rendibilitzar la inversió. Tanmateix, els registres nacionals presenten dificultats a l'hora d'emprar-los com a indicador de resultats a causa de la poca importància de moltes de les sol·licituds presentades.

Les xifres anuals de les peticions dipositades a l'Oficina Europea de Patents, amb seu a Munic, constitueixen el millor mètode de mesura. D'una banda, garanteixen la comparabilitat de les dades, ja que s'obtenen a partir d'un únic sistema de sol·licitud. D'altra banda, asseguren la importància econòmica de les innovacions tecnològiques a causa de les barreres d'entrada que representen els molt elevats costos administratius i de traducció a les onze llen-

gües de treball de la Unió Europea. Amb tot això queda ben delimitat el producte de l'acció de l'R+D de les regions realment rellevant per al desenvolupament econòmic.

Eurostat classifica les sol·licituds de patents europees segons la regió de residència de l'inventor. Quan consta més d'un inventor, es distribueixen en parts idèntiques entre les regions de residència —no de nacionalitat— de cadascun. D'aquesta manera s'han format les dades de la primera columna del quadre 12, que suma les patents de cada regió per tots els anys del període 1989-1998, i els de la segona, que transforma aquestes xifres en percentatges del total espanyol per al mateix període. La tercera columna respon a la necessitat de posar en relació inversió i producte i mesura el nombre de patents obtingut per cada milió d'ecus aplicat a R+D.

Les dades revelen que Catalunya i Madrid, conjuntament, registren tres cinquenes parts del total de les patents europees sol·licitades des d'Espanya. Una vegada més, per tant, apareix una important concen-

Quadre 12

Resultats d'R+D (patents europees)			
	Patents*	Percentatges*	Eficiència**
Andalusia	208,9	4,9	0,59
Aragó	138,0	3,2	2,27
Astúries	52,7	1,2	0,98
Balears	31,9	0,7	1,86
Canàries	49,9	1,2	0,62
Cantàbria	26,6	0,6	0,81
Castella-Lleó	98,4	2,3	0,54
Castella-la Manxa	45,8	1,1	1,55
Catalunya	1.613,3	37,7	2,20
Com. Valenciana	403,0	9,4	2,15
Extremadura	16,8	0,4	1,43
Galícia	70,8	1,6	0,91
Madrid	1.009,6	23,6	0,85
Múrcia	33,9	0,8	0,91
Navarra	140,1	3,3	2,47
País Basc	328,9	7,7	1,11
La Rioja	12,8	0,3	0,50
Espanya	4.191,9	100,0	1,32

(*) Total acumulat en el període 1989-1998

(**) Patents per milió d'ecus de despesa interior en R+D l'any 1998

Font: Eurostat i INE

tració de factors de creixement. Tanmateix, en el terreny de l'R+D, sobretot pel que fa a innovacions efectives, la posició més avançada correspon a Catalunya. De tota manera, la variable més significativa ha de ser la que valori l'ús de la inversió realitzada. En aquest àmbit destaca la diversitat de resultats: Navarra, Catalunya, Aragó i València, com també, en un nivell més baix, Balears, presenten un nivell d'eficiència comparable al de la resta de països de la UE. La Rioja, Castella-Lleó, Andalusia, Canàries, Cantàbria, Madrid, Galícia i Múrcia, per contra, estan molt per sota de la mitjana comunitària. La inversió que s'hi ha fet no proporciona resultats equiparables a escala internacional quant a desenvolupament tecnològic.

2.6

El teixit productiu

Una última variable que la mateixa Comissió Europea considera fonamental per al creixement econòmic és la presència d'empreses, especialment

de les petites i mitjanes. Una elevada densitat societària confereix al sistema més flexibilitat i adaptabilitat a les situacions ràpidament canviants dels mercats moderns. A més, també ofereix millors oportunitats per aprofitar el potencial de creixement de l'economia i per generar ocupació. La Comissió Europea ha incorporat als seus informes periòdics sobre l'evolució de les regions un indicador de la densitat d'empreses i l'INE elabora ja un cens exhaustiu o directori central d'empreses. El quadre 13 reuneix tres tipus de dades que s'han considerat reveladores de la fortalesa del teixit productiu: 1) nombre total d'empreses a 1 de gener de 2000; 2) nombre d'empreses amb un o més assalariats per cada miler d'habitants, i 3) dimensió relativa sobre el valor afegit brut de cada CA que representa el sector privat —mesurat per la subtracció dels serveis no destinats a la venda del VAB total— l'any 1996.

A més de la xifra bruta del total d'empreses de cada regió, que es recull a la primera columna, el quadre proporciona dues informacions una mica matisades. La xifra que figura a la segona columna

Quadre 13

Indicadors del teixit productiu regional el 2000			
	Empreses	Empr.*/1.000 hab.	Sector privat**
Andalusia	376.646	22,6	80,9
Aragó	75.803	30,6	85,1
Astúries	63.133	25,3	85,1
Balears	69.574	42,2	88,5
Canàries	105.232	31,8	82,1
Cantàbria	32.449	27,7	86,0
Castella-Lleó	148.440	25,4	82,6
Castella-la Manxa	99.423	25,6	83,7
Catalunya	492.546	36,9	96,9
Com. Valenciana	276.032	32,8	87,2
Extremadura	48.305	19,8	77,9
Galícia	166.072	28,1	83,7
Madrid	365.083	30,8	84,3
Múrcia	68.131	29,6	83,7
Navarra	32.818	26,6	86,9
País Basc	150.163	34,1	85,9
Rioja, La	18.716	32,3	87,1
Espanya	2.595.392	29,6	85,0

(*) Empreses amb un o més assalariats;

(**) VAB net de serveis no destinats a la venda (en percentatge del VAB total, per a l'any 1996).

Font: INE

tradueix d'una manera més depurada l'entitat de la iniciativa empresarial, en excloure les empreses sense assalariats que poden respondre, de vegades, a simples càlculs d'ordre fiscal per part d'alguns contribuents. Les diferències en el nombre d'empreses, en termes relatius a la població total, reflecteix l'abundància d'iniciativa empresarial, sempre que es comparin regions situades en un mateix entorn econòmic, jurídic i cultural. La dada de la tercera columna sintetitza la fortalesa de les activitats privades davant la presència dels serveis públics.

La combinació dels dos criteris —densitat empresarial i dimensions relatives del sector privat— col·loca en posició capdavantera Balears i Catalunya, amb València, Navarra, el País Basc i La Rioja també en una situació millor que la mitjana. La fortalesa del teixit empresarial de les Balears pot haver estat una de les causes principals de l'òptim aprofitament de les seves possibilitats turístiques, enfront d'altres zones amb un important potencial de desenvolupament. També apareix com a molt remarcable la extraordinària magnitud relativa del sector privat a

Catalunya. Les sis CA esmentades, juntament amb Aragó i Madrid, semblen les millor dotades en aquest àmbit per afrontar el futur immediat.

De tota manera, algunes CA —i d'una manera molt especial València i Catalunya, juntament amb Andalusia i Galícia— tenen uns serveis públics francament reduïts, si s'ha de valorar per l'import del VAB per habitant del sector serveis no dedicats a la venda. Les seves dades són molt baixes no tan sols davant de Madrid, amb unes xifres molt superiors a la mitjana espanyola gràcies a l'efecte capitalitat, sinó també en relació amb Aragó, Castella-Lleó o Extremadura. Hi ha, a més, un elevat grau de coincidència entre les regions amb pocs serveis públics —Balears, Catalunya, País Basc i València— i les que generen un flux sistemàtic de transferències fiscals cap a la resta d'Espanya, segons dades de 1991-1996.²

2. En el mesurament dels saldos fiscals de les CA amb l'Administració pública central s'han emprat els resultats de l'estudi de Castells *et al.* (2000), segons l'enfocament del flux monetari.

Per contra, les CA que gaudeixen de molts serveis públics per habitant —especialment, Extremadura, Castella-Lleó, Canàries i Astúries— tenen unes balances fiscals favorables en el mateix període de temps (Castells *et al.*, 2000). Els dos criteris emprats anteriorment, iniciativa empresarial i dimensió del sector privat, assenyalen una forta debilitat de les condicions d'Extremadura i Andalusia, com també, d'una manera més atenuada, de Castella-Lleó, Castella-la Manxa, Galícia i Múrcia. Astúries, amb una molt modesta dimensió empresarial, i Canàries, amb un sector privat relativament molt dèbil, presenten posicions força particulars.

Una anàlisi sobre la incidència de la inversió pública durant el període 1980-1991 a les CA més desfavorides, associada a la política redistributiva, conclou que els efectes es van reduir a allò que es qualifica com a sector semipúblic, que agrupa serveis no destinats a la venda, construcció i energia de la comptabilitat regional de l'INE. En canvi, gairebé no ha produït efectes dinamitzadors en el sector que defineix com a privat, compost pels serveis destinats a la venda i la indústria, del qual depèn una autèntica convergència en productivitat i en renda. Fins aquest moment, la inversió pública, mitjançant la seva incidència directa sobre el sector semipúblic, ha tingut únicament una funció amortidora de la decadència de les CA agrícoles (García-Milà i Marimon, 1996).

3

Conclusions

Les dades estadístiques que s'utilitzen en aquest article presenten els problemes clàssics de la informació molt recent: en alguns casos es tracta de xifres provisionals, o d'avanços, a l'espera que es consolidin definitivament. A això cal afegir la inseguretat d'unes xifres que sovint s'obtenen regionalitzant els totals nacionals, amb les dificultats que implica l'ús de criteris d'imputació no sempre totalment contrastats. Les conclusions s'han de considerar, per tant,

com un assaig d'aproximació, subjecte a ulteriors comprovacions.

3.1

La fragilitat de la informació

A més de tot el que s'ha assenyalat en l'apartat anterior, també cal tenir present que algunes informacions no poden definir amb prou exactitud els seus continguts reals. En donarem dos exemples. La inversió estrangera directa s'assigna a la CA on és domiciliada la seu central de l'empresa afectada. Tanmateix, i especialment en el cas dels serveis —com ara la banca o les assegurances—, les entitats acostumen a operar a tot el territori de l'Estat, de manera que generen valor afegit a gairebé totes les CA. Així doncs, la destinació final de la inversió és desconeguda i algunes CA —bàsicament Madrid— presenten unes xifres molt superiors a les que efectivament es consumeixen en el seu territori, mentre que altres tenen, lògicament, dades inferiors a les reals. Un segon exemple es refereix a les exportacions: les mercaderies exportades des de qualsevol CA contenen, de vegades, components procedents d'altres comunitats i l'estadística de duanes no permet conèixer-ne l'origen.

Convé observar una tercera circumstància que pertorba les comparacions entre CA: la diversitat de dimensions. Espanya té algunes de les regions europees NUTS2 més grans del continent en termes de població (Andalusia) o de PIB (Catalunya), i també altres amb una magnitud molt reduïda (La Rioja). Principalment a les més petites, l'absència o la debilitat de certs factors de creixement, com ara la inversió estrangera o els nivells d'R+D, es podrien modificar mitjançant intervencions amb una entitat absoluta molt limitada.

Aquests biaixos són molt difícils de corregir, però cal tenir-los presents. Generalment, les deficiències comentades i les dificultats de comparació entre realitats tan diverses —Andalusia és més de vint-i-set vegades més gran que La Rioja en població, i Catalunya vint-i-sis vegades més gran quant a PIB—,

recomanen una gran cautela a l'hora de presentar conclusions generals. Amb tot, l'elevada coincidència de les informacions recollides suggereix alguns trets generals, amb un grau satisfactori de fiabilitat.

Cal afegir que les dades en què es basen els apartats anteriors podrien variar a curt termini. Així, per exemple, la taxa bruta de natalitat de l'any 1998, que figura a la segona columna del quadre 2, s'ha incrementat d'una manera notable a la majoria de CA durant el 1999. Tan sols es varen registrar descensos a Castella-la Manxa i Extremadura. Tanmateix, deu de les CA presenten en aquest any dades de creixement vegetatiu (diferència entre natalitat i mortalitat) negatius: Astúries (5,63), Galícia (3,86), Castella-Lleó (3,42), Aragó (3,33), Cantàbria (2,75), La Rioja (1,62), País Basc (0,72), Extremadura (0,39), Castella-la Manxa (0,31) i València (0,14). En absència d'aportacions migratòries —i, encara més, en presència de pèrdues per aquesta via—, la població hi hauria minvat a totes.

Encara cal recordar que les dades analitzades a les pàgines precedents es refereixen al PIB de les regions i no pas a la seva renda per càpita. Es tracta d'un indicador del respectiu potencial productiu, que deixa al marge tot el que fa referència a la prosperitat de les famílies. Malgrat que no hi ha hagut convergència de les economies regionals des del 1985, segons les taxes de creixement del PIB que figuren al quadre 5, sí que n'hi ha hagut entre la renda per habitant de les regions, gràcies les transferències privades i, sobre tot, a les que fa l'Estat o les que es produeixen per mitjà del pressupost comunitari.

3.2

El destí desigual de les regions

Generalment els estudis anteriors a la integració d'Espanya a la CEE pronosticaven que aquest pas representaria un impacte força dispar per a les CA. S'esperaven efectes beneficiosos per als territoris de l'àrea mediterrània perquè s'obrien mercats poc competits per a algunes de les seves produccions més característiques. Per contra, es preveia que les

comunitats de l'àrea cantàbrica tindrien més dificultats a causa de la competència de l'agricultura continental i dels efectes sobre la pesca i sobre alguns sectors industrials importants, com la mineria, la siderúrgia o la construcció naval, amb un futur problemàtic.

D'alguna manera, els pronòstics han estat encertats, però molts elements sembla que responen a motivacions relativament imprevisibles. Potser a hores d'ara la millor aproximació possible sigui fer una breu i sintètica presentació de les dades. En la primera secció d'aquest article l'evolució de la població i de l'ocupació ha permès agrupar les CA en cinc blocs. Els diversos factors de creixement analitzats en la secció segona han reforçat aquesta classificació, tal com es recull en els paràgrafs següents:

1) Les CA regressives inclouen Extremadura, Galícia, Astúries, Castella-Lleó i Cantàbria, i comparteixen el problema d'una elevada proporció d'ancians (de 65 anys i més) sobre la població activa o taxa de dependència. L'índex d'envelliment podria augmentar ràpidament a causa de la reduïda taxa bruta de natalitat i escassa capacitat d'atracció sobre potencials immigrants. Els seus nivells d'inversió estrangera directa, exportacions, investigació i desenvolupament, i teixit productiu són, en general, baixos. Un suport decidit per via d'inversions estatals i de programes comunitaris ha aconseguit un cert sosteniment de les rendes.

En altres exercicis d'agrupació de les CA aquest grup es divideix en dos: les regions industrials en declivi, que inclouen Astúries i Cantàbria, a més del País Basc, i les regions perifèriques menys dinàmiques, entre les quals s'inclou Extremadura, Castella-Lleó i Galícia, juntament amb Andalusia i Castella-la Manxa (Cuadrado, 1998). Malgrat que hi ha raons per fer aquesta agregació, s'obvien importants elements de dinamisme de les dues darreres CA, que es resumeixen més endavant. Per contra, l'autor opina, juntament amb altres analistes, que hi ha una notable homogeneïtat en els comportaments de Galícia, Astúries, Cantàbria i Castella-Lleó (Alcaide, 1998), cosa que posa de manifest la transcendència de les contigüïtats físiques.

Altres estudis assimilen Astúries i Cantàbria, juntament amb el País Basc, a un suposat model de regions d'antiga industrialització, en declivi lent però prolongat, que inclou també Nord-Pas-de-Calais i la Lorena, a França, i el Piemont i Ligúria, a Itàlia. Es tracta d'una confusió històrica, ja que les regions d'antiga industrialització a aquests tres països són Catalunya, Alsàcia, Roine-Alps i la Llombardia, totes molt dinàmiques. La majoria de les regions en declivi al·ludides corresponen, per contra, al model de les conques industrials o *black countries* (Maluquer de Motes, 1998).

2) Andalusia i Castella-la Manxa apareixen com a CA endarrerides, però joves i amb actius de creixement molt significatius. Totes dues són força afavorides per la despesa de les administracions públiques i pels fons comunitaris. A Andalusia, uns nivells relatius notables d'inversió estrangera directa i d' $R+D$ i també de turisme, així com els efectes de difusió del creixement de Madrid a Castella-la Manxa —ja perceptibles a algunes províncies com ara Toledo i, sobretot, Guadalajara—, podrien proporcionar una millora substancial dels seus resultats en un termini breu. La debilitat quant a iniciativa empresarial i les reduïdes dimensions del sector privat són els factors principals que amenacen el creixement d'aquestes CA.

3) Múrcia, València i Canàries presenten unes condicions que haurien d'afavorir-ne un impuls ràpid. Tant la inversió estrangera directa, la projecció exportadora i la despesa en $R+D$ —i els seus destacats nivells d'eficiència en aquest darrer àmbit—, com el suport dels programes comunitaris i la importància del sector turístic, podrien accelerar el creixement regional d'aquestes comunitats aviat. La inversió pública, aparentment, hauria d'aportar de forma urgent una contribució important a la solució de dificultats infraestructurals bàsiques de les dues regions mediterrànies, com ara les connexions terrestres amb els mercats europeus o l'escassetat dels recursos hidràulics. Atenent a l'entitat del teixit productiu, els millors resultats a curt termini es poden produir a València.

4) Aragó, La Rioja i el País Basc disposen, en general, d'uns factor de creixement molt notables. Pel que fa a la inversió estrangera directa, exportacions, $R+D$ i densitat empresarial, les seves dotacions, sobretot al País Basc, són francament elevades. Aragó, a més, hi afegeix importants inversions de l'Administració central i un molt favorable balanç pel que fa als programes comunitaris. Tanmateix, l'important índex d'envelliment de la població i els baixos ritmes de creació d'ocupació apunten a una situació estacionària, difícil de corregir si no es produeixen canvis d'una certa importància en les pautes socials generals de totes tres comunitats.

5) Balears, Navarra, Catalunya i Madrid reuneixen una relativament bona condició quant a demografia i mercat de treball, amb els millors índex pel que fa a PIB i renda i una dotació de factors de creixement d'una gran entitat en comparació amb la resta de CA. En aquestes quatre comunitats es dona una elevada correlació entre PIB per càpita i taxa d'ocupació i les seves xifres d'inversió estrangera directa, exportacions, $R+D$ i densitat empresarial des del 1985 han progressat molt més de pressa que la mitjana de les regions de la Unió Europea. Tanmateix, els seus nivells mitjans absoluts continuen baixos en comparació amb les regions avançades de la UE, de manera que encara es pot esperar un progrés ràpid si les condicions macroeconòmiques del país l'impulsen.

Llevat de Navarra, aquestes CA són contribuents netes al pressupost europeu, però sembla que, indirectament, s'han beneficiat molt més de la integració que la resta de regions. En algun altre estudi Navarra, juntament amb La Rioja, ha estat inclosa en un grup qualificat com a regions intermèdies menys dinàmiques (Cuadrado, 1998). En canvi, les dades de què disposem aconsellen col·locar-la entre les regions que creixen més i amb més opcions de futur.

Per últim, cal apuntar alguna cosa més. Els resultats de l'exercici de comparació que formen aquest treball no atorguen gaire importància als anomenats eixos de creixement, una terminologia prestada per la geografia física. És difícil reconèixer l'arc mediterrani o la cornisa cantàbrica com a territoris amb una

certa homogeneïtat econòmica, malgrat que s'han fet algunes anàlisis brillants des d'aquest plantejament (Velarde, García Delgado i Pedreño, 1996; Mella, 1998).

L'agrupació de les CA segons els criteris presentats fins aquí identifica, segons l'opinió de l'autor, dues àrees més expansives en el grup Balears-Catalunya-València, d'una banda, i Navarra-País Basc-La Rioja, d'una altra. Aragó i Madrid comparteixen les mateixes pautes i, en conjunt, completen un espai més dinàmic en el quadrant nord-oriental de la Península. L'acumulació de capital humà en aquestes zones és, a més, clarament superior a la de la resta del país (Pérez i Serrano, 2000).

L'anàlisi comparada suggereix que els factors de localització que proporcionen més possibilitats a aquest quadrant nord-oriental podrien tenir components d'abast continental. Itàlia, amb una posició geogràfica similar a l'espanyola en relació amb Europa, tot i que més centrada, reuneix també en el quadrant nord-oriental les regions més dinàmiques dels darrers anys: el Vèneto, la Llombardia i Emília-Romanya (Maluquer de Motes, 2000). Aquest efecte de reestructuració de les economies regionals en funció dels mercats emergents de les properes dècades en l'Europa oriental ha pres força a partir de la caiguda del mur de Berlín, i encara en prendrà més amb les futures ampliacions de la Unió Europea. Tant a Espanya com a Itàlia, la contribució d'aquestes àrees més dinàmiques al desenvolupament econòmic del país sencer serà determinant en el futur immediat.

Nota metodològica

Les referències sobre fonts que figuren al peu dels quadres corresponen a les dades primàries. Les informacions dels organismes estadístics procedeixen de les seves publicacions oficials i també dels seus bancs de dades, especialment INEBASE, Tempus i New Cronos. Això no obstant, en tots els quadres de l'article (llevat del 8 i el 9) els índexs, percentatges, taxes, ràtios o conversions a moneda constant són d'elaboració pròpia. Les magnituds expressades en valors monetaris han estat transformades a uni-

tats europees de compte (ecus) i a euros emprant els coeficients oficials.

Les dades de població pertanyen als padrons municipals de 1986 i 1999 i els d'ocupació i atur, a l'EPA (quadres 1 a 4). Les informacions relatives al PIB, tant si procedeixen de l'INE com de l'Eurostat, tenen l'origen en la comptabilitat regional (quadres 5 i 6). La inversió estrangera directa s'ha obtingut de la Direcció General de Transaccions Exteriors; el seu percentatge sobre el PIB, a la tercera columna del quadre 7, s'ha estimat sobre el PIB mitjà dels anys considerats (1986-1995). Les dades d'exportació (quadre 10) procedeixen de l'ICEX, les d'RD d'Eurostat i de l'estadística d'RD a Espanya, de l'INE (quadres 11 i 12) i els d'empreses i del VAB del sector privat (quadre 13), del directori central d'empreses i de la comptabilitat regional.

4

Bibliografia

- ALCAIDE, Julio. «Las cuatro Españas económicas y la solidaridad regional». *Papeles de Economía Española*. Núm. 34 (1988), pàg. 62-81.
- ARLEGUI, Laura; i PUIG, Rosa. «Distribució regional de les inversions reals dels pressupostos generals de l'Estat en el període 1997-2000». *Nota d'Economia*. [Barcelona] núm. 66 (gener-abril 2000), pàg. 19-30.
- BARRO, Robert J. i SALA-I-MARTIN, Xavier. «Convergence across States and Regions». *Brookings Papers on Economic Activity*. Núm. 1 (1991), pàg. 107-182.
- CASTELLS, A.; BARBERÁN, R.; BOSCH, N.; ESPASA, M.; RODRIGO, F., i RUIZ-HUERTA, J. *Las balanzas fiscales de las Comunidades Autónomas (1991-1996)*. Barcelona: Ariel, 2000.
- COMISSIÓ EUROPEA. *Sexto informe periódico sobre la situación y la evolución socioeconómicas de las regiones de la Unión Europea*. Luxemburg: Oficina de Publicaciones Oficiales de les Comunitats Europees, 1999.

- CORREA, María Dolores i MALUQUER, Salvador. *Efectes regionals del pressupost europeu a Espanya*. Barcelona: Institut d'Estudis Autònoms, 1998.
- CUADRADO, Juan R., dir. *Convergència regional en Espanya. Hechos, tendencias y perspectivas*. Madrid: Fundación Argentaria, 1998.
- ESCARDÓ, Marta. «Les despeses de l'Administració central a les comunitats autònomes 1987-1996. Incidència a Catalunya». *Nota d'Economia*. [Barcelona] núm. 61-62 (maig-desembre 1998), pàg. 141-156.
- ESTEBAN, Joan Ma. i VIVES, Xavier, dir. *Crecimiento y convergencia regional en España y Europa*. Barcelona: Instituto de Análisis Económico, 1994.
- FUNDACIÓN BBV. *Renta Nacional de España y su distribución provincial. Serie homogénea. Años 1955 a 1993 y avances 1994 a 1997*. Bilbao: Fundación BBV, 1999. (Documenta).
- GARCIA-MILÀ, Teresa i MARIMON, Ramon. «Integración regional e inversión pública en España». A: MARIMON, R., ed.: *La economía española: una visión diferente*. Barcelona: Antoni Bosch, 1996. Pàg. 197-256.
- MALUQUER DE MOTES, Jordi. *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània*. Barcelona: Proa/UOC, 1998.
- MALUQUER DE MOTES, Jordi. «El canvi tecnològic a la Catalunya actual: recursos i resultats». A: MALUQUER DE MOTES, J., dir. *Tècnics i tecnologia en el desenvolupament de la Catalunya Contemporània*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2000. Pàg. 42-55.
- MARTÍN, Manuel «Disparidades regionales: perspectiva histórica y europea». A: GARCÍA DELGADO, J. L., ed. *España, Economía: Ante el siglo XXI*. Madrid: Espasa Calpe, 1999. Pàg. 483-505.
- MELLA, José María, ed. *Economía y política regional en España ante la Europa del Siglo XXI*. Madrid: Akal, 1998.
- MOLLE, Willem. «La estructura económica regional de la Unión Europea: un análisis de su evolución a largo plazo». *Papeles de Economía Española*. Núm. 67 (1996) pàg. 96-108.
- MUÑOZ, Marta. *La inversión directa extranjera en España: factores determinantes*. Madrid: Civitas, 1999.
- OCDE. *Economic Survey of Spain*. París: 2000.
- OMC. *Le commerce et l'investissement direct étranger. Rapport annuel*. Ginebra: 1996.
- PÉREZ, Francisco i SERRANO, Lorenzo. «Capital humano y patrón de crecimiento sectorial y territorial: España (1964-1998)». *Papeles de Economía Española*. Núm. 86 (2000). pàg. 20-40.
- PORTER, Michael E. *The Competitive Advantage of Nations*. London: The Macmillan Press, 1990.
- PUYOL, Rafael. «Evolución y cambios en la población». A: GARCÍA DELGADO, J. L., ed. *España, Economía: Ante el Siglo XXI*. Madrid: Espasa Calpe, 1999. Pàg. 59-80.
- RAYMOND, José Luis i GARCÍA GRECIANO, Begoña. «Distribución regional de la renta y movimientos migratorios». *Papeles de Economía Española*. Núm. 67 (1996) pàg. 185-201.
- VELARDE, J.; GARCÍA DELGADO, J. L., i PEDREÑO, A., dir. *Ejes territoriales de desarrollo: España en la Europa de los noventa*. Madrid: Colegio de Economistas, 1996.
- VILLAVERDE, José. *Los desequilibrios regionales en España*. Madrid: Instituto de Estudios Económicos, 1992.